радості [33]. І навпаки, з відкритою зневагою зображує автор очі Стьопочки, сина Магазаника: *проглядали* ***очі рідкуватої синьки*** [82]; *грає віями й* ***синькою очей*** [137]; *в* ***розріджену синьку очей*** *вступила блідавість* [245]. Специфічно-авторськими стали кольоративи, якими передано колір очей негативного персонажа роману Ступача: *очі* ***кольору перестиглого бузку*** [94]; *очима, де шаленів* ***колір бузкового одцвіту*** [95].

Традиційним є використання письменником кольоративів у фраземах та народнопоетичних епітетах: ***синій птах*** *щастя* [32]; *добиватись до* ***синього*** *моря* [89]. У романі лейтмотивом став образ чотирьох бродів, одним з яких є ***блакитний*** [276] – брід дитинства.

Аналізовані кольоративи можуть набувати додаткових смислових відтінків. Лексема *синій* в описі зовнішності одного з персонажів – Безбородька – передає загальну негативну оцінку: *насмішкувато кривить* ***синюваті*** *скойки вуст* [141]; *вичавив своїми скойками* ***синю*** *посмішку* [150]; *зазміїлась їдь на* ***синіх*** *устах Безбородька, …на* ***синіх*** *варгах* [342]. Лексеми *синій, посинілий* набувають негативної конотативної семантики на позначення хворобливого стану: *посміхається* ***посиніли*** *вустами Стах* [44]; *під очима* ***сині*** *смуги виснаженості* [88]; *на плечах* ***сині*** *пасма шомполів* [391].

Проведений аналіз показує, що семантика синього кольору у романі Михайла Стельмаха акумулює в собі цілий комплекс символічних та естетичних уявлень. Тому й кольоративи зазначеного поля вживаються для характеристики різноманітних явищ.

Стиль М. Стельмаха часто називають “кучерявим” [4, с. 41], адже для нього властиве захоплення різними тропами, зокрема влучними епітетами і несподіваними метафорами, і добирає їх митець справді майстерно. Навіть барвокористування письменника багато в чому специфічно-авторське. Тому, гадаємо, мова і стиль Михайла Стельмаха ще не раз стануть плідним матеріалом для подальших досліджень

Література

1. Дзівак О.М. Про систему назв кольорів у сучасній українській літературній мові // Укр. мовознавство. – 1975. – Вип. 3. – С. 25–31.

2. Касім Ю. Назви барв у романі М. Стельмаха “Правда і кривда” // Праці Одеського держ. ун-ту. Сер. філол. наук. – Т. 152. – Вип. 16. – Одеса, 1963. – С. 239–248.

3. Ковальова Т.В. Лексико-семантичні поля кольоративів в українській поезії початку ХХ ст.: Автореф. дис… канд. філол. наук. – Харків, 1999. – 19 с.

4. Сидяченко Н.Г. Мова Михайла Стельмаха // Мовознавство. – 1992. – № 6. – С. 35–41.

5. Стельмах М.О. Чотири броди: Роман. – Х.: Фоліо, 2008. – 527 с.

УДК 811.161.242

ДУТЧАК Н.М.
(Івано-Франківськ)

КАТЕГОРІЯ ДЕМІНУТИВНОСТІ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ: СЛОВОТВІРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглядається категорія демінутивів у системі індоєвропейських мов, а саме словотвірно-семантичний аспект. Порівнюються способи утворення демінутивів в українській, англійській та німецькій мовах. Виділено чотири конотативних компоненти – емоційний, оцінний, стилістичний та експресивний.

Сучасні лінгвістичні здійснюють спроби по-новому проаналізувати й описати систему певної мови. Актуальними на сьогодні постають проблеми граматичної природи мови, її організації та будови, адже на сучасному етапі проблеми теоретичної граматики, переосмислюються на ґрунті традиційних вчень ХХ сторіччя і потребують свого нового розв’язання. На протязі останніх десятиріч у вітчизняному і зарубіжному мовознавстві опубліковано чимало фундаментальних праць, присвячених загальним питанням граматичної теорії. Проблеми категорійного опрацювання лінгвістичного матеріалу залишаються доволі актуальними, оскільки виходять далеко за межі лінгвістики у сферу логіки, прагматики, психології, когнітології, етнокультурології тощо. Сутність граматичної категорії, як, зрештою, і будь-якої іншої категорії мови охоплює не тільки власне лінгвальні відношення між мовними знаками, а й екстраполюється на позамовну дійсність: “граматична категорія – це дуже широке значеннєво-формальне поняття, яке інтегрує слова в частини мови або шляхом протиставлення

форм слова дозволяє виразити певні, зафіксовані мовою, відношення, наявні в об'єктивній дійсності" [2, с. 10]. До таких категорій належить і демінутивність – розроблена в лінгвістиці, але вимагає значного доопрацювання.

Демінутивність кваліфікується як системно-мовне явище, оскільки на окремих мовних ярусах (синтаксичному, лексичному, словотвірному) уже закріпилися певні засоби для регулярної її реалізації. Демінутивність належить до універсально-типологічних явищ, оскільки в самій людській природі закладена потреба диференціювати ставлення до певної особи, предмета чи явища і висловлювати певним чином власну емоційно-експресивну оцінку до учасника (не учасника) комунікативно-мовленнєвого акту.

Демінутивні утворення були предметом досліджень багатьох мовознавців, зокрема М.В. Ломоносова, О.Х. Востокова, К.С. Аксакова, В.В. Виноградова, О.О. Потебні, О.О. Шахматова, С.С. Плямоватої, В.П. Олексенка, К.М. Галкіної-Федорук, К.Г. Городенської, І.Р. Вихованця та ін., але дана проблема вимагає подальшого вивчення. Досвід вивчення демінутивності та різні підходи щодо її трактування визначає необхідність критично проаналізувати існуючі концепції демінутивності, окреслити найсуттєвіші ознаки різноманітних теорій та напрямків сучасної лінгвістики. Це положення визначає актуальність та мету запропонованого дослідження.

Категорії зменшеності та пестливості, які інколи важко розмежувати, в сучасній лінгвістиці розглядаються здебільшого як категорії словотвірні, притаманні відповідним деривата-денумінативам. Однак і при такому їх трактуванні не можна стверджувати про усталене розуміння їх сутності та природи[Пор.: 3].

У цілому для слов'янських мов характерні демінутиви, утворені синтетично, шляхом приєднання зменшено-експресивного суфікса до твірної основи слова, причому приєднуватися можуть декілька суфіксів, що суттєво увиразнює відтінок демінутивного значення: укр. *ямка, горішок, хутірець, хустинка, аніскілечки, гиденький, далеченький, куценько* тощо; рос. *моторчик, дзеркальце, гвоздик, пятнышко, ручеек, бульварчик, бодренький, плохенько* тощо (значення об'єктивної зменшеності); укр. *матуся, бідонька, масельце, п'ятничка, брехунець, поетик, світлесенький, зграбненько, їстоньки, спаточки* тощо.; рос. *тетушка, ноченька, зятек, новенький, кучерявенький тощо* (*оцінне значення*); укр. *голубочок, тиночок, камінчик, бджілочка, невістонька, слабенький, обоєчко* тощо; рос. *окошечко, сиротинушка, ошибочка, парнишечка, крышечка, остренький, тоненький, немножечко* тощо (значення зменшеності-експресивності).

Англійські та німецькі демінутиви мають аналітичний характер: демінутивне значення передається переважно словосполученням типу Пр + І (прикметник + іменник), де відтінок зменшеності-експресивності реалізується в більшості випадків першим компонентом словосполучення: англ. *little kitchen, tiny table, low curtain, small boy, short notes тощо;* нім. *kleiner Junge, kurzes Kleid, schmaler Fueweg і под.* (*значення зменшеності/зменшеності-емоційності*); англ. *sweet voice, poor man, little manikin* і т.ін. (значення оцінності).

В дериватології останнім часом використовують новий функціонально-семантичний підхід до вивчення словотворчих морфем. Суть його полягає в тому, що він дав змогу витлумачити семантику таких морфем через значення не предикатних і предикатних компонентів базових структур дериватів [1]. На основі систематизації цих значень спочатку вдалося створити функціонально-семантичні поля, а згодом – принципово нову класифікацію словотвірних категорій. Так, зокрема, словотвірні категорії іменника поділено на три основні групи: 1) словотвірні категорії не предикатного типу, до яких належать категорії суб'єкта дії та суб'єкта стану, інструментарію (знаряддя дії) та локатива; 2) словотвірні категорії, що ґрунтуються на значеннях основних предикатів – предикатів дії та стану (словотвірні категорії опредметненої дії та опредметненого стану); 3) словотвірні категорії супровідно-предикатного характеру (словотвірна макрокатегорія кількості, що об'єднує словотвірні категорії зменшеності, збільшеності, збірності та одиничності) [5]. Це стало можливим тому, що словотвірні процеси поставлено в безпосередню залежність від семантичного синтаксису, від семантичних функцій компонентів базових елементарних речень.

Семантична природа словотвірних категорій супровідно-предикатного характеру по-своєму особлива. Вони ґрунтуються на кількісному значенні супровідного предиката базового словосполучення, що згортається в реальне іменникове слово в будь-якій позиції речення [5, с. 26]. Опорний субстантивний компонент таких словосполучень стає кореневою морфемою іменникового деривата, тоді як значення залежного предикативного компонента , вираженого здебільшого прикметником із кількісним значенням, реалізують словотворчі суфікси. Саме те, що значення супровідного предиката категоризується за допомогою словотворчих засобів, дає підстави виокремити словотвірні категорії

супровідно-предикатного характеру, які залежно від кількісного значення супровідного предиката поділяють на чотири основні типи: 1) зменшеності; 2) збільшеності; 3) збірності; 4) одиничності [5].

У дослідженні В.П. Олексенка ця загальна класифікація одержує уточнення, яке відбиває різне співвідношення між значенням об'єктивної зменшеності чи збільшеності та суб'єктивною оцінкою. Внаслідок цього зменшено-пестливі деривати розподіляються між двома типами: одним властива категорія об'єктивної зменшеності, іншим – категорія зменшеності-експресивності, яка враховує суб'єктивну оцінку [9, с. 104–115].

Словотвірна категорія об'єктивної зменшеності іменників мотивується значенням супровідного предиката типу малий, невеликий базових словосполучень, що вказує на реальну зменшеність об'єктів позамовної дійсності [**4**, с. 146–147; **5**, с. 27; **9**, с. 106]. Характерною особливістю цієї словотвірної категорії є те, що в ній значення об'єктивної зменшеності домінує над значенням пестливості, але повністю його не нівелює, пор.: *горбок – малий горб, столик – малий стіл, вагончик – малий вагон, валізка – мала валіза, коритце – мале корито*.

Слід наголосити також на тому, що поняття реальної зменшеності не вичерпується лише уявленням про зменшений фізичний розмір, об'єм чи обсяг реалії. Воно значно ширше і, крім названих ознак, включає ще й поняття про зменшену, знижену якість предметів, явищ чи істот (*смуга – смужка, калюжа – калюжка, фляга – фляжка, злодюга – злодюжка*). Як реальна зменшеність тлумачиться й неповнота вияву ознаки предмета чи явища: чубок, говірок, шумок, кивок, зівок, кидок, схилок [7, с. 118].

У категорії об'єктивної зменшеності В. Олексенко виділяє під категорію недорослості, пов'язуючи її, як і інші дослідники, з категорією роду [9, с. 106–111]. Дослідник, зокрема, зазначає: "Цілком очевидно, що категорія недорослості здебільшого розглядається в морфології у зв'язку із категорією роду. Серед словотвірних категорій вона не виділялася, хоч і має свої словотворчі засоби вираження. …Значення здрібнілості, або об'єктивної зменшеності, як уже зазначалося, має предикатний характер. На його основі виділяється словотвірна категорія зменшеності. Значення недорослості є різновидом значення об'єктивної зменшеності, бо воно вказує на малих тварин, птахів, комах тощо, які ще не досягли дорослого віку. Виокремлення цього значення в межах значення об'єктивної зменшеності служить підставою для виділення в межах словотвірної категорії зменшеності словотвірної підкатегорії недорослості, яка ґрунтується на значенні супровідного предиката, співвідносного із прикметниками малий, молодий, недорослий, пор.: мала, недоросла качка – каченя, кача; малий, молодий за віком пастух – пастуша " [9, с. 108].

Характерною особливістю супровідного предиката малий, невеликий, на якому ґрунтується словотвірна категорія об'єктивної зменшеності, є те, що його значення невіддільне від значення пестливості, яке лежить в основі позитивної суб'єктивної оцінки мовцем тих чи інших об'єктів. Це слугує підставою для виокремлення словотвірної категорії зменшеності-експресивності [9, с. 109].

Основне функціональне призначення дериватів із зменшено-пестливим значенням – це емоційна констатація (оцінка) об'єктивно зменшених якостей живих істот, предметів та явищ навколишнього світу. На відміну від дериватів словотвірної категорії об'єктивної зменшеності в них більш зрівноважене співвідношення між значенням реальної зменшеності предмета і його позитивною суб'єктивною ознакою, або значенням пестливості, тобто жодне з цих двох значень не домінує над іншим.

До словотвірної категорії зменшеності – експресивності, або, як її традиційно називають, іменниками із значенням зменшеності-пестливості, відносять здебільшого назви істот – людей, тварин, комах, птахів, риб. До них зараховують також назви предметів і явищ, які можуть мати зменшений розмір або якість з пестливим ставленням до них, тобто в свідомості мовця ці зменшені розміри предметів та явищ одержують позитивно емоційну оцінку. До них відносять, нарешті, назви рослин, одягу, прикрас, предметів особистого користування тощо [**7**, с. 136; **9**, с. 110–111;].

Цілком очевидно, що майже всі іменники із значенням зменшеності-експресивності належать до тих самих тематичних груп, що й іменники із значенням об'єктивної зменшеності.

Досі немає чіткого розподілу словотворчих суфіксів між цими двома словотвірними категоріями. Здебільшого виділяють велику групу словотворчих суфіксів, за допомогою яких утворюються іменники із зменшено-пестливим значенням, але при цьому зауважують, що похідні словотворчі суфікси надають демінутивам більшої експресивності, ніж непохідні суфікси. Окремо виділяють ті суфікси, які вживаються тільки як засоби вираження суб'єктивної оцінки (пестливого значення). На основі цих суфіксів ґрунтується словотвірна категорія суб'єктивної позитивної оцінки.

У сучасному мовознавстві існують і інші спроби диференціювати і класифікувати конотативний компонент семантики слова. Так, В.І. Шаховський пропонує розрізняти "рід конотації (схвалення/несхвалення), її вид (пестливість/зневажливість) і ступінь інтенсивності (слабкий – середній – сильний)" [11, с. 30]. В.К. Харченко дещо по-іншому членує конотативну семантику, виділяючи в її

складі чотири компоненти: оцінність, образність, експресію і емоційність. Названі семантичні ознаки "є внутрішньослівною реалізацією однойменних мовних категорій, причому категорій різного порядку. Оцінність є функціональною категорією, образність – відображу вальною, експресія – стилістичною, а емоційність – психолінгвістичною категорією" [10, с. 48]. Чотири конотативних компоненти – емоційний, оцінний, стилістичний та експресивний – виділяє в структурі семантики слова й І.В. Арнольд.

"Конотативний компонент, – на думку О. Загоровської, – який характеризує ситуацію спілкування, учасників акту спілкування і їх ставлення до предмета мовлення, включає в себе емоційний, оцінний, інтенсивно-екстенсивний і стилістичний мікрокомпоненти (семи)" [6, с. 32].

К.Г. Городенська та М.В. Кравченко пропонують виокремлювати оцінні іменники на позначення об'єктивної зменшеності реалій, зменшено-емоційні іменники з позитивним емоційним забарвленням, оцінні іменники із зменшено-пестливим значенням та зменшено-емоційні іменники з негативним значенням.

Деякі дослідники вважають, що у семантиці дериватів-демінутивів, мотивованих назвами тварин і рослин, здебільшого неможливо розчленувати семантику зменшеності і пестливості: вона виражається синкретично. У певному демінутиві, таким чином, здебільшого переплітаються різні компоненти – емоційний, оцінний, експресивний тощо. Тому стосовно демінутивів варто говорити про різний ступінь вияву конотації.

Такий підхід передбачає встановлення демінутивних суфіксів різного ступеня, які реалізують різне за інтенсивністю зменшено-пестливе значення. Зокрема, дослідники неодноразово визначали меншу експресивність суфікса -ок у порівнянні з синонімічними демінутивними суфіксами. Натомість найбільш інтенсивно реалізується значення пестливості за допомогою суфіксів -оньк, -еньк та деяких ін. Такий ступінь інтенсивності демінутивної семантики Г.П. Нещименко пропонує диференціювати відповідно на: 1) зменшувальне значення, 2) зменшувально-емоційне значення та 3) емоційне значення, зазнаючи при цьому, що "проведення семантичної класифікації оцінних іменників інколи ускладнено, оскільки значення названих іменників не завжди буває чітко диференційованим. Нерідко семантична характеристика оцінного слова стає можливою тільки із залученням контекстних даних…" [8, с. 140–141].

Поряд із цим пропонуються критерії розмежування пестливості та зменшеності для таких субстантивів: деривати із семантикою пестливості омонімічні дериватам із цими самими суфіксами в зменшувальному значенні.

Розглядаючи демінутивність на тлі індоєвропейських мов, існують спроби витлумачення її і як функціонально-семантичного поля, оскільки знакова репрезентація категорії демінутивності є вельми різноманітною й охоплює кілька рівнів мови: фонетичний, словотвірний, лексичний, лексико-синтаксичний та синтаксичний рівні.

Таким чином, демінутивність розглядається як мовна універсалія, існування якої спричинене передусім прагненням мовців висловити певну оцінку сказаному. У сучасній лінгвістиці демінутивність розглядається в різноманітних аспектах – від трактування її як лексико-семантичного поля до інтерпретації її як своєрідної граматичної чи словотвірної категорії. Оскільки демінутивність передусім реалізується на лексичному рівні, то, на нашу думку, найбільш перспективно розглядати її як певну граматико-словотвірну категорію, яка має універсально-мовний характер й реалізується в різноманітних значеннях – здрібнілості (об'єктивної зменшеності), недорослості, пестливості тощо. При цьому реалізація цієї категорії в різних індоєвропейських мовах неоднакова, що потребує подальших наукових розвідок.

Література

1. Безпояско О.К., Городенська К.Г. Морфеміка української мови. – К.: Наук. думка, 1987. – 211 с.

2. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови: Морфологія. – К.: Либідь, 1993. – 336 с.

3. Вихованець І.Р. Морфологічні категорії? Словотвірні? Чи граматичні міжрівневі? // Актуальні проблеми українського словотвору: Зб. ст. / За ред. В.В. Грещука. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – С. 13–18.

4. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико – граматичному аспекті. – К.: Наукова думка, 1988. – 256 с.

5. Городенська К.Г. Проблема виділення словотвірних категорій (на матеріалі іменника) // Мовознавство. – 1994. – № 6. – С. 22–28.

6. Загоровская О.В. Экспрессивные и эмоционально-оценочные компоненты значения слова (к изучению оснований семантических процессов) // Семантические процессы в системе языка: Межвуз. сб. науч. трудов. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1984. – С. 31–40.

7. Кравченко М.В. Зменшено-емоційні іменники в сучасній українській мові // Городенська К.Г., Кравченко М.В. Словотвірна структура слова. – К.: Наук. думка, 1981. – С. 109–186.

8. Нещименко Г.П. Закономерности словообразования, семантики и употребления существительных с суффиксами субъективной оценки в современном чешском языке // Исследования по чешскому языку: Вопросы словообразования и грамматики / Под ред. А.Г. Широковой. – М.: Изд-во АП СССР, 1963. – С. 105–158.

9. Олексенко В.П. Словотвірні категорії суфіксальних іменників: Монографія. – Херсон: Айлант, 2001. – 240 с.

10. Харченко В.К. Взаимодействие коннотативных признаков, созначений в семантике слова // Лексические и грамматические компоненты в семантике язикового знака: Межвуз. сб. науч. трудов. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1983. – С. 47–52.

11. Шаховский В.И. Лексикография и коннотативная семантика // Лексические и грамматические компоненты в семантике язикового знака: Межвуз. сб. науч. трудов. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1983. – С. 27–34.

УДК 81’373.612.2

ЄМЕЦЬ О.В.
(Хмельницький)

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІ ТРОПИ ЯК ПРОБЛЕМА СТИЛІСТИКИ І ПЕРЕКЛАДУ

У статті розглядаються типи і стилістичні функції тропів, що базуються на алюзіях. Визначаються основні прийоми перекладу інтертекстуальних тропів у художніх і газетних текстах.

Інтертекстуальність є однією з головних лінгвістичних категорій. “Під інтертекстуальністю розуміється включення до тексту цілих інших текстів з іншим суб’єктом мовлення або їх фрагментів у вигляді цитат, ремінісценцій та алюзій” [1, с. 351]. Проблема вивчення інтертекстуальності викликає інтерес літературознавців, спеціалістів зі стилістики, перекладознавства. Разом з тим лінгвістичні аспекти використання алюзій ще достатньою мірою не вивчені. Більше того, ряд вчених [2; 6] відносять алюзії до тропів, з чим ми не можемо погодитися. На наш погляд, інтертекстуальні алюзії є основою створення ряду тропів, тим третім компонентом образу, який Річардз називав “ground ” (основою зіставлення) [3, с. 60].

Метою роботи є виявлення основних тропів, що базуються на інтертекстуальних зв’язках, та особливостей їх перекладу у художніх і газетних текстах.

Як відзначає Н.О. Фатєєва, інтертекстуальний звязок стає особливо виразним, якщо посилання на інтертекст входить до складу тропа [4, с. 35]. Тропи, які базуються на інтертекстуальних зв’язках, будемо називати ***інтертекстуальними тропами***. У таких тропах поєднується перенос назви та смислу іншого тексту, що надає компонентам тексту полісемантичності. Як показало наше дослідження близько 100 мовних одиниць, що базуються на алюзіях, найчастіше інтертекстуальними тропами є антономазія, порівняння, а також метафора і гіпербола.

Антономазія базується на узагальненні рис відомих літературних персонажів, за якими закріпились певні аксіологічні характеристики: *Now, if you are a good little girl and sleep sound so the Sandman won’t have to throw sand in your eyes, Santa Claus will bring something nice for Christmas* (C. Himes). У більшості випадків переклад антономазії не становить значних труднощів, цей інтертекстуальний троп може передаватися повним перекладом або перекладом з поясненням. *I spoke last week to the science fiction writer Arthur Clarke, the Nostradamus of space, whose predictions, among other things, have included the development of the communication satellite* (“The Observer”). У цьому фрагменті інтертекстуальна антономазія перекладається дословно, без пояснення, оскільки базується на експліцитній алюзії: *the Nostradamus of space – Нострадамус космосу.* Значного стилістичного і прагматичного ефекту досягає використання інтертекстуального порівняння. Найчастіше використовуються біблійні та міфологічні алюзії, алюзії до відомих художніх творів і літературних казок. Біблійні алюзії, що є основою порівняння, передають високі духовні та естетичні якості, емоції: *His eyes rested happily on the spreading green of the bread-fruit trees. By George, it’s like the garden of Eden!* (W. Maugham). У цьому випадку порівняння передає захоплення красою природи. Використання алюзії може сприяти створенню розгорнутої метафори: *True, in the old age we live under the Shadow of*